

Коли подих стає повітрям
Пол Каланіті

Ця книга мемуарів – єдина, яку залишив по собі талановитий американський нейрохірург Пол Каланіті. Він вивчав англійську літературу та біологію в Стенфордському університеті, історію і філософію науки та медицини в Кембриджі, з відзнакою закінчив Єльську школу медицини і мріяв стати лікарем, а колись на пенсії – взятися до письменництва. У травні 2013 року, за крок від омріяної медичної й наукової кар'єри, Полу Каланіті діагностували рак легенів 4-ї стадії й він розпочав свою книгу. Крапку в ній поставила його смерть навесні 2015-го. А за десять місяців відверта й мужня історія боротьби, кохання та самовідданої лікарської праці стала бестселером № 1 за версією The New York Times і увійшла до лідерів продажів на Amazon.com. «Чому я?» Помирати від раку в молодому віці й знати, що твій випадок – один на десять тисяч. Безліч разів повідомляти хворим про страшний діагноз, вирішувати, чиє життя можливо врятувати, а чиє ні, – і раптом самому опинитися на лікарняному ліжку й чекати вироку, скільки тобі залишилося. Назавжди розпрощатися з мріями про складні операції та наукову працю... А тоді зрозуміти: іншого вже не буде й правильне запитання: «А чому не я?» І, забувши про біль, прийти до операційної, жити, кохати – і взяти на руки новонароджену донечку...

Пол Каланіті

Коли подих стає повітрям

Усе написане в цій книжці ґрунтується на спогадах доктора Каланіті про реальні події. Однак імена всіх пацієнтів, згаданих тут, змінені. Крім того, в описі кожного конкретного хворого приватна інформація – зокрема вік, стать, національність, фах, сімейний стан, місце проживання, історія хвороби і/або діагноз – також змінена. За єдиним винятком імена колег і друзів доктора Каланіті, а також лікарів, котрі опікувалися ним, змінені. Тож будь-які збіги і будь-яка подібність до реальних осіб, живих чи померлих, що могла виникнути внаслідок цих змін, – цілком випадкові і ненавмисні.

Присвячується Каді

Шукаєш у смерті життя – тож лови

повітря, що з подиху щойно постало.

Хто буде – не знаєм, хто був – відійшли.

Тіла наші тлінні, лиш душі витали.

Мій друже! година настане, і ти

Покинеш цей світ, щоб у вічність піти.

Передмова

Авраам Верджес

Коли я пишу цю передмову, мені спадає на думку, що краще б це була післямова. Бо коли йдеться про Пола Каланіті, відчуття часу перевертається догори дригом. Досить почати з того – чи, можливо, закінчити тим – що я по-справжньому познайомився з Полом вже після його смерті (сподіваюсь на вашу поблажливість). Так, я найближче запізнався з ним, коли його не стало.

Ми зустрілись у Стенфорді, одного незабутнього дня на початку лютого 2014 року. Він саме опублікував у New York Times статтю під заголовком «Скільки часу мені лишилось?» – матеріал, який викликав бурхливий відгук у читачів. Упродовж наступних днів ця стаття розповсюджувалась в геометричній прогресії. (Я спеціалізуюся на інфекційних хворобах, тому пробачте мені, будь ласка, невживання слова «вірус» як метафори.) Після цього він запрошував мене в гості, спілкувався зі мною в чаті, просив поради щодо літературних агентів, редакторів, щодо процесу видання книжки – він захотів написати книжку, власне оцю книжку, яку ви зараз тримаєте в руках. У моїй пам'яті знову постає ця картина: сонце пробивається крізь дерево магнолії за вікнами мого офісу і осяває все: Пол сидить навпроти, його прекрасні руки все ще прекрасні, його борода пророка все ще густа, його карі очі уважно дивляться на мене. У моїй пам'яті ця картина така виразна, наче написана рукою Вермеєра, така чітка, наче зафіксована камерою-обскурою. Я пригадую, як подумав: «Це треба запам'ятати», тому що цей відбиток на моїй сітківці був безцінним. І ще тому, що діагноз Пола допоміг мені усвідомити не лише його смертність, але й свою власну.

Ми тоді говорили про безліч різних речей. Він був провідним нейрохірургом. Ми мусили, очевидно, десь перетинатися, але не могли пригадати жодного спільного пацієнта. Він казав, що у Стенфорді навчався на англійській філології і біології, а згодом здобув ступінь магістра англійської літератури. Ми говорили про те, що він все життя любив писати – і читати. Він легко міг стати професором англійської філології – і справді, здавалося, він прямував до цього певний час. Але потім, так само, як його тезка на шляху в Дамаск, він почув покликання. І став лікарем, хоча завжди мріяв повернутися до літератури в якийсь спосіб. Можливо, написати книжку. Колись. Він думав, що, як буде час, то чом би й не спробувати? Аж раптом виявилось, що часу лишилося обмаль.

Я пригадую його іронічну делікатну усмішку, трохи наче збитошну, хоч і на виснаженому й змарнілому обличчі. Рак вже висотав з нього всі соки, але нова біологічна терапія дала добрий результат і дозволила йому хоч трохи зазирати в майбутнє. Він казав, що під час навчання в медінституті хотів бути психіатром, але натомість зненацька закохався в нейрохірургію. Це було щось значно більше, ніж любов до лабіринтів мозку, ніж насолода від вправності своїх рук, здатних творити дива – це були любов і співчуття до тих, хто страждає, викликані палким бажанням їм допомогти. Навряд чи він розповів мені стільки, скільки я згодом почув від моїх студентів, які свого часу асистували йому, про дуже важливу річ: про його палку віру в моральну велич лікарської праці. А потім ми говорили про його смерть.

Після цієї зустрічі ми з Полом підтримували зв'язок за допомогою електронної пошти, але ніколи більше не бачились. Так склалося не лише тому, що я розчинився у власному світі дедлайнів і зобов'язань, але й через мое шанобливе ставлення до його часу – я не смів відбирати у нього час. Я готовий був прийти до Пола, якби він захотів мене бачити. Я відчував, що йому навряд чи потрібні нові дружні лабети. Я багато думав про нього і про його дружину. Мені хотілося спитати, чи він пише. Чи знаходить на це час. Протягом багатьох років я, постійно зайнятий лікар, всіляко намагався знайти час, щоб писати. Я хотів сказати йому, що відомий письменник, перейнятий цією вічною проблемою, якось сказав мені: «Якби я був нейрохірургом і повідомив, що мушу покинути своїх гостей, щоб провести ургентну краніотомію (трепанацію черепа), ніхто б не заперечив ані слова. А от якби я повідомив, що мушу покинути гостей у вітальні, щоб самому піднятися нагору і сісти за письмовий стіл... що було б?» Цікаво, чи розсмішило б це Пола? Зрештою, у його випадку справді можна було б послатись на невідкладну краніотомію! Це було б цілком правдоподібно! А відтак натомість можна було б взятися до писання.

Працюючи над цією книжкою, Пол надрукував блискуче коротке есе в часописі *Stanford Medicine*, у випуску, присвяченому проблемі часу. У тому ж номері була й моя публікація, дотична до публікації Пола, хоча я побачив його статтю тільки тоді, коли журнал опинився у мене в руках. І, читаючи її, я зауважив новий, глибший погляд на деякі речі, ледь окреслені раніше в публікації *New York Times*: тепер Пол писав просто вражаюче. Він міг би писати про будь-що, і це було б так само потужно. Але він не писав про будь-що – він писав про час, про те, що час означає для нього зараз, у контексті його хвороби. Яка так неймовірно все загострила.

І ось що я ще раз мушу підкреслити: цей текст був незабутній. З-під його пера линуло чисте золото.

Я знову і знову перечитував публікацію Пола, намагаючись зрозуміти, у чому тут річ. По-перше, це була музика. Наче відлуння Голуея Кіннела, майже поезія в прозі. («Коли настане день і це станеться – / ти опинишся з кимось коханим / у кав'ярні по той бік / моста Мірабо, за блискучим шинквасом, / де вино стоїть порожніми скельцями окулярів догори...») – це цитата з Кіннела, одного разу я чув, як він декламував напам'ять цей вірш в книгарні Айови, не зазираючи в папірець.) Але було ще щось особливе, якийсь присмак античності, тих часів, що передували появі блискучих шинквасів. Я збагнув це через кілька днів, коли знову відкрив його статтю: стиль Пола нагадував стиль Томаса Брауна. Браун написав свій роман *Religio Medici* 1642 року, цілком в стилі тої епохи, зі всіма її архаїчними словами і зворотами. Ця книжка захопила мене – я був тоді лікарем-початківцем – я вчепився в неї, як селянин, буває, чіпляється за болотистий ґрунт, який ще його батько марно старався осушити. Це було непосильне завдання, я втратив надію пізнати її таємниці, у розпачі відкидав її, відтак брав до рук знову, без певності, що відшукаю в ній щось для себе, але у самому звучанні слів угадуючи її силу. Я відчував, що мені бракує якогось спеціального рецептора, який би відкрив мені пісню літер, їхній прихований сенс. І ця книжка так і не піддалася мені, попри всі мої зусилля.

Чому, спитаєте ви? Ну чому я затявся? Хто знає цю *Religio Medici*?

Ну, скажімо, мій кумир Вільям Ослер знав, ось хто. Ослер був основоположником сучасної медицини, він помер у 1919 році. Він любив цю книжку. Він зачитувався нею ночами. Він просив, щоб його поховали з *Religio Medici*. Багато років я марно намагався збагнути, що такого Ослер вбачав у ній. Та після численних спроб – впродовж десятиліть – ця книжка нарешті піддалася мені (допомогло в цьому те, що її ніколи не адаптували

сучасною мовою). Штука була в тому, як я зрозумів, що читати її треба вголос, оскільки це увиразнює ритм тексту і робить його невідворотним: «Я приношу з собою дива, я шукаю поза собою: і вся Африка з її чудесами є в мені; я той зухвалий і відважний кавалок природи, який ти оце, власне, досліджуєш, вдумливо вивчаєш працю, яку хтось уклав у цілий безкінечний том». Коли дійдете до останнього абзацу книжки Пола, прочитайте його вголос і почуете те саме нанизання, той ритм, якому ваша стопа захоче вторувати... Але, так само як і Браун, ви будете лише ззовні. А Пол, я гадаю, був новим втіленням Брауна. Або ж, якщо прийняти, що теперішній час – лише ілюзія, то, можливо, сам Браун був утіленням Пола Каланті (уф, аж в голові запаморочилось!).

А потім Пол помер. Я пішов на панахиду у Стенфордську церкву – дивовижну, в яку я частенько навідувався, коли там не було нікого, щоб посидіти і насолодитися світлом, тишею, – і з якої я завжди виходив оновлений. На панахиді в церкві було повно люду. Я сів скраю і слухав одну за одною зворушливі, а часом безладні промови його найближчих друзів, його духівника і його брата. Так, Пол відійшов, а тим часом я дивним чином збагнув, що тепер знаю його, і не лише через ту зустріч у мене в кабінеті, не лише через тих кілька есеїв, які він написав. Він знайшов форму для своїх розповідей тут, у Стенфордській церкві (Stanford Memorial Church), у цьому летючому храмі, увінчаному куполом, у цьому гідному місці, що пам'ятає цього чоловіка, тіло якого тепер в землі, але який ще ніколи не був так відчутно живий. Він проявився в рисах своєї коханої дружини і маленької донечки, своїх сумних батьків і братів та сестер, у кожному обличчі своїх численних друзів, колег і колишніх пацієнтів, котрі тепер наповнювали цей простір; він був присутній тут, на цій прощальній зустрічі, на цій останній гостині, на яку зібралось так багато людей. Я бачив там обличчя умиротворені, усміхнені, наче причетні до чогось невимовно прекрасного. Мабуть, і моє лице мало подібний вираз: усі ми відкрили для себе сенс ритуалу служіння, ритуалу славослів'я, сенс спільних – чи то розділених – сліз. Було надзвичайно важливо проживати цю гостину, де ми тамували свою спрагу, живили своє тіло, розмовляли з абсолютно незнайомими людьми, які раптом стали такими близькими завдяки Полу.

Але лише тоді, коли я отримав ці сторінки, через два місяці після смерті Пола – аж тоді я нарешті відчув, що знаю його, бо пізнав його краще, ніж якби мав щастя називатися його другом. Коли я прочитав цю книжку, зізнаюся, відчув глибоке збентеження: стільки правди й щирості було в цих рядках, що мені перехопило подих.

Приготуйтеся. Сідайте. Дізнайтеся, що таке мужність, послухайте, як вона лунає. Подумайте, яка потрібна відвага, щоб так розкритися. Але передусім погляньте, що лишається жити після нас і потужно впливає на життя інших людей, коли нас вже немає, – це наші слова. У світі асинхронних зв'язків і взаємодій, де ми так часто занурюємось в монітори, де наші погляди прикуті до різноманітних прямокутних об'єктів, які постійно дзижчать і світяться в руці, де нашу увагу поглинають ефемерні речі, – зупиніться і подаруйте собі цю бесіду з моїм молодшим колегою, який так рано відійшов, і назавжди залишився молодим, і навіки залишився в пам'яті. Послухайте Пола. У паузах між словами прислухайтеся до себе – що ви сказали б у відповідь. У цьому полягає суть його послання. Я знаю. Сподіваюся, ви теж це зрозумієте. Це його подарунок. І я більше не стоятиму поміж ним і вами.

Пролог

Вебстер був одержимий смертю,
Він бачив під шкірою череп,
Істот без грудей під землею
Й усмішки оголених щелеп.

Т. С. Еліот. Шепіт безсмертя

Я переглянув КТ-скани, діагноз не викликав сумніву: усі легені були поцятковані незліченними пухлинами, хребет деформований, печінка знищена. Рак з множинними метастазами. Я був нейрохірургом, закінчував резидентуру. За останні шість років життя я проаналізував цілі стоси таких сканів, вишукуючи шанс, що давав би пацієнтові надію на одужання при відповідному лікуванні. Але тут було інакше: це був мій скан.

Я обійшовся без захисного костюма – мав на собі, як завжди, хірургічну уніформу і білий лікарський халат. Мене перевдягнули, скерували в IV відділ; медсестра на комп'ютері показала, як знайти палату, і я пішов туди разом з моєю дружиною Люсі, яка ще вчилася в інтернатурі. Перед очима знову промайнули всі ці кадри сканів, кожен окремо: легені, кістки, печінка, – прокручуючись згори вниз, тоді зліва направо, потім спереду назад, саме так, як мене вчили робити, щоб відшукати щось, що могло б змінити діагноз.

Ми лежали поруч на лікарняному ліжку.

Люсі спокійно, наче читаючи із зошита, промовила:

– Як думаєш, чи може виявитись, що це щось інше?

Я сказав:

– Ні.

І ми обнялися міцно, наче щойно закохані. Минулого року ми обое запідозрили, але не хотіли вірити, не могли говорити про те, що рак росте в моєму тілі.

Приблизно за шість місяців перед тим я почав втрачати вагу, мене стали мучити страшні болі в спині. Коли вранці вдягався, то затягував ремінь спершу на одну, а згодом і на дві поділки тісніше. Я звернувся до лікаря первинної медичної допомоги, колишньої однокласниці зі Стенфорду. Її брат помер раптово у відділенні нейрохірургії внаслідок нехтування симптомами небезпечної інфекції, відтак вона взяла материнську опіку над моїм здоров'ям. Проте коли я прийшов, то застав іншу лікарку в її кабінеті: моя однокласниця стала мамою.

Я в тонкому блакитному костюмі лежав на холодному діагностичному столі і описував їй симптоми. І врешті сказав:

– Звичайно, якби це було екзаменаційне питання про тридцятип'ятирічного чоловіка з нез'ясовною втратою ваги і вперше виявленими болями в спині, то відповідь напрошувалась би сама: рак С. Але, можливо, я просто занадто багато працюю. Не знаю. Я б хотів пройти МРТ, щоб переконатися.

– Вважаю, спочатку треба зробити рентген, – сказала вона. Так, МРТ при болях в спині – це занадто: занадто коштовне дослідження, занадто часто до нього вдаються без достатніх підстав, що останнім часом по всій країні

привернуло увагу до питання заощадження коштів. Але необхідність сканування визначається тим, що саме ви шукаєте: адже рентгенівські промені здебільшого не допомагають виявляти рак. І попри те скерування пацієнта на МРТ на такій ранній стадії багато лікарів вважають відступництвом. А лікарка вела далі:

- Я знаю, рентген не ідеальний метод, але з нього варто почати.

- У такому разі, може, є сенс спробувати флексійно-екстензійний рентген (flexion-extension X-rays) – якщо припустити, що йдеться про шийний спондилолітез?

Дзеркало на стіні підказало мені, що лікарка зайшла в «Гугл».

- Це таке зміщення хребців, зустрічається у 5 % людей і часто зумовлює болі в спині у молодому віці, – підказав я.

- Добре, даю скерування.

Я подякував.

Ну чому в лікарському халаті я завжди був таким вольовим і впевненим, а в лікарняній піжамі став таким покірним? Правду кажучи, про біль у спині я знав більше, ніж ця лікарка, оскільки 50 % навчання на нейрохірургії було присвячено хворобам хребта. Але, може, це таки спондилолітез? Багато людей мого віку мають цей діагноз. А рак хребта в тридцять років? Захворюваність не вища, ніж один випадок на десять тисяч. І навіть якби вона зросла в сто разів, то все одно залишалась би нижчою, ніж захворюваність на спондилолітез. Мабуть, я таки занадто тривожуся за себе.

Рентгенівський знімок був нормальний. Ми зауважили ознаки тяжкої праці і старіння організму, розписали графік лікування, і я повернувся до роботи – мене ще чекав останній на день пацієнт. Безпечної дози ібупрофену вистачало мені на цілий день і, зрештою, дедалі менше ставало тих особливо виснажливих днів по чотирнадцять робочих годин на добу. Моя подорож від студента-медика до професора-нейрохірурга майже завершилась: після десяти років невпинного навчання я був сповнений рішучості протриматися ще 15 місяців, до переможного кінця. Я заслужив повагу своїх вчителів і наставників, здобув кілька престижних національних премій, отримав пропозиції праці від найкращих університетів. Мій науковий керівник зі Стенфорда днями запросив мене і сказав:

- Поле, я вважаю, що ти найперший претендент на будь-яке місце, яке ти собі обереш. До речі: власне, нам на факультеті якраз потрібен хтось такий. Нічого не обіцяй, просто поміркуй про це.

Отже, у тридцять шість років я стояв на вершині: переді мною лежала Земля Обітованна, від Гілеаду і Єрихону – до Середземного моря. Я бачив там, на морі, прекрасну яхту, на якій ми з Люсі і нашими майбутніми дітьми будемо проводити відпустки. Я спостерігав, як біль в спині поступово відпускає мене, коли мій робочий графік стає вільнішим, а життя – спокійнішим. Я бачив, що нарешті можу стати для своєї жінки тим, ким обіцяв.

Невдовзі, через кілька тижнів, я відчув сильний біль у грудях. Може, вдарився на роботі? Може, тріснуло ребро? Бувало, я прокидався посеред ночі на змокрилому простирадлі, весь облитий потом. Знову стрімко схуд, – стрімкіше, ніж перед тим, – зі 175 фунтів до 145. Приєднався надокучливий кашель. Сумнівів не залишалось. Якогось суботнього дня ми з Люсі лежали на сонечку в парку Долорес в Сан-Франциско і чекали на її сестру. Люсі зиркнула на мій телефон і побачила на екрані результати пошуку в медичній

базі даних за запитом: «частотність захворювань на рак серед 30-40-річних».

- Що це? Не думала, що тебе це аж так турбує, - сказала вона.

Я не відповів. Не знав, що сказати.

- Може, щось мені розкажеш? - спитала вона.

Люсі посмутніла, тому що теж із тривогою думала про це. І тому, що я не хотів їй нічого казати. І тому, що обіцяв їй одне, а вийшло зовсім інше.

- Скажи, будь ласка, чому ти не довіряєш мені? - спитала знову.

Я вимкнув екран і сказав:

- Хочеш морозива?

Наступного тижня ми мали відпустку, під час якої планували поїхати в гості до давніх, ще з коледжу, друзів у Нью-Йорк. З надією, що здоровий сон і кілька коктейлів допоможуть трохи збити тиск в автоклаві нашого подружнього життя.

Але Люсі мала інший план.

- Я з тобою до Нью-Йорка не поїду, - заявила вона за кілька днів до від'їзду. Вона хотіла цей тиждень побути сама, їй потрібен був час на осмислення наших стосунків. Говорила таким тоном, що мені починало паморочитись у голові, дедалі сильніше.

- Що таке? - вигукнув я. - Ні, цього не буде.

- Я дуже тебе люблю, і тому це так дивно. Але боюсь, що ми з тобою просто по-різному уявляємо наші стосунки. У мене таке враження, ніби ми разом тільки наполовину. Я не хочу випадково дізнаватися про твої переживання. Коли я кажу тобі, що відчуваю якесь відчуження, ти не сприймаєш цих слів поважно. Тому я мушу щось в цьому змінити.

- Усе буде добре, - відповів я. - Просто ця резидентура... втомила нас...

Невже справді все було аж так погано? Стажування на неврології, чи не найсерйознішій і найскладнішій з медичних спеціальностей, таки позначилося на нашому шлюбі. Скільки разів я вертався з роботи пізно ввечері, коли Люсі вже спала, і падав без сил на підлозі у вітальні; скільки разів ішов на роботу вдосвіта, коли вона ще спала. Але тепер ми досягли мети: більшість університетів готові взяти на роботу нас обох, мене як нейрохірурга, Люсі - як терапевта. Найскладніший відтинок нашої подорожі позаду. Хіба ж ми не говорили про це сотні разів? І невже вона не розуміє, що зараз власне той момент, коли не можна отак взяти і все зруйнувати? Невже вона не знає, що мені лишився лише рік, останній рік резидентури, і що я кохаю її, і що ми вже так близько до того спільного життя, про яке завжди мріяли?

- Якби це справді було через резидентуру, я б це направила, - сказала вона. - У нас вже таке було, пригадуєш? Але якщо тепер це не тільки через резидентуру, га? Ти справді думаєш, що все налагодиться, коли ти станеш викладачем?

Я запропонував їй забути про цю поїздку, разом пошукати порозуміння, записатися на сімейний курс психотерапії, як Люсі пропонувала кілька місяців тому, але вона стояла на своєму: їй треба побути на самоті. І

тоді весь цей туман невизначеності в моїй голові розсіявся і проступила чітка межа. Добре, сказав я. Якщо вона вирішила піти, для мене це буде кінець наших стосунків. І якби тоді виявилось, що в мене рак, я б не сказав їй – вона була вільна і могла жити своїм життям.

Напередодні виїзду до Нью-Йорка я потай пройшов кілька медичних обстежень, щоб виключити наявність деяких різновидів раку, поширених серед молоді. Рак ячюк? Ні. Меланома? Ні. Лейкемія? Ні. У нейрохірургії, як завжди, було повно роботи. Ніч четверга плавно перетекла у ранок п'ятниці, коли я зловив себе на тому, що вже 36 годин поспіль стояв за операційним столом, за дуже складними операціями, серед яких були гігантські аневризми, інтрацеребральне артеріальне шунтування, артеріовенозні патології. Я з вдячністю зітхав, коли приходив черговий лікар і давав мені змогу на кілька хвилин притулитися спиною до стіни. Єдина можливість зробити рентген грудної клітки з'явилась по дорозі з лікарні додому, перед виїздом в аеропорт. Але я собі подумав так: або в мене рак, і тоді це, можливо, останній шанс побачитися з друзями, або в мене немає раку, і тоді не існує жодних причин не їхати до Нью-Йорка.

Я забіг додому, схопив валізи. Люсі відвезла мене в аеропорт і повідомила, що записала нас на сімейну терапію.

В останню мить перед посадкою до літака я надіслав їй повідомлення: «Я б хотів, щоб ти була поряд».

І через кілька хвилин отримав відповідь: «Я тебе люблю. Я буду поряд, коли ти повернешся».

Під час перельоту мені страшно боліла спина, а коли я дістався до Центрального вокзалу Нью-Йорка, щоб сісти на потяг до північної частини міста, де мешкали мої друзі, моє тіло корчилося від мук. Останні кілька місяців я мав напади різної інтенсивності, від болю цілком стерпного до болю, який відбирав мені мову і змушував скреготіти зубами, до такого болю, від якого я криком кричав і качався по підлозі. Останній напад був саме з тих гірших. Я ліг на твердій лаві в залі очікування і відчував спазм кожного м'яза на спині, старався дихати, тамуючи біль, бо ібупрофен мені вже не допомагав, – і подумки називав кожен м'яз у мить спазму, щоб втриматися від сліз: м'яз-випрямляч хребта, ромбовидний, найширший, грушоподібний...

Підійшов охоронець:

– Сер, тут не можна лежати.

– Перепрошую, – ледве вимовив я. – Мені погано... спина... болить...

– І все-таки тут не можна лежати.

Перепрошую, я вмираю від раку... Ці слова пульсували в мозку, готові були зірватися з язика, але – раптом це не правда? Може, це такий біль, з яким інші люди живуть? Я багато про нього знав – знав його анатомію, психологію, знав багато слів, якими пацієнти зазвичай описують різні його стадії, тільки не знав, на що він схожий, як його розпізнати. Може, це він і був. Імовірно. Або, може, я боявся наврочити. А може, я просто не хотів промовити вголос це слово – «рак».

Я взяв себе в руки, підвівся і пошкунтильгав до платформи.

Пізно ввечері я дістався до будинку в Колд Спрінг, за 50 миль від Мангеттена, на Гудзоні; мене зустріли давні добрі друзі, найближчі, і їх було чимало, більше десяти, і їхні радісні вітальні вигуки вплітались у

веселу какофонію дитячих голосів. Дружні обійми змінилися крижаною п'яною і тривожними передчуттями.

- А де Люсі?

- Термінова робота, - сказав я. - В останню хвилину.

- О, як шкода!

- Слухайте, ви не проти, якщо я поставлю десь свої торби і трохи відпочину?

Я мав надію, що кілька днів без операційної, добрий сон, відпочинок і розваги - словом, ковток нормального життя - принесуть мені полегшення і втамують біль. Але через якийсь день чи два стало ясно, що рятунку немає.

Я проспав сніданок, ледве причвалав до столу, подивився на тарілки, наповнені кашулею і крабовими ніжками, але так і не примусив себе з'їсти ні шматочка. Невдовзі я знову відчув страшну втому і бажання лягти в ліжко. Часом я пробував читати дітям, але частіше вони просто товклися довкола мене, стрибали і горлали («Дорогі дітки, розумієте, дядечко Пол хоче відпочити. Може, ви знайдете інше місце для забав?»). А я згадував літній табір п'ятнадцять років тому, і себе, вожатого, на березі озера в Північній Каліфорнії, і купу радісних дітей, які використовували мене як природну перешкоду в командній тереновій грі «Перехопи прапор», а я тимчасом читав книжку під назвою «Смерть і філософія». Мене завжди смішить оця абсурдність моменту: двадцятирічний юнак на розкішному тлі дерев, озера, гір, пташиного щебету і щасливого вереску чотирирічних малят, занурений в маленьку чорну книжку про смерть. І тільки тепер, тільки цієї миті я вловив паралелі: замість озера Тахо - річка Гудзон, замість чужих дітей - діти моїх друзів, замість книжки про смерть, яка відтинала мене від вирування життя навколо - моє власне тіло, в якому чаїть смерть.

На третю ніч я сказав Майкові, господареві дому, що хочу скоротити відвідини і вже завтра поїду додому.

- У тебе якийсь нездоровий вигляд, - зауважив він. - З тобою все гаразд?

- Давай візьмемо по чарці, посидимо, як колись, - запропонував я.

Ми сіли біля каміна, і я зізнався:

- Майку, здається, у мене рак. І звідси мій нездоровий вигляд.

Тоді вперше я промовив це слово вголос.

- Ти певен, що мені не варто сприймати це як специфічний лікарський жарт?

- Певен, - ствердив я.

Запала тиша.

- Вибач, я не знаю, що сказати... - промовив він після тривалої паузи.

- Бачиш, по-перше, мушу зізнатися, я ще не знаю точно, чи це рак. Це лише моя думка, бо дуже багато симптомів вказують на це. Тому завтра я поїду додому і розберуся з цим. Хотілось би сподіватися, що я помиляюся.

Майк запропонував заопікуватись моїм багажем і надіслати його поштою, щоб я з ним зараз не носився. Рано-вранці він відпровадив мене в аеропорт, і

через шість годин я вже приземлився в Сан-Франциско. Щойно я зійшов з трапа, як задзвонив телефон. Це була моя лікарка з результатами рентгенівського дослідження: зображення моїх легенів на знімку було нечітке, розпливчате, ніби діафрагму камери занадто довго тримали відкритою. Лікарка сказала, що не знає, що це може означати. Проте насправді вона, мабуть, знала.

Принаймні я - знав.

Люсі забрала мене з аеропорту, але я нічого не казав - чекав, поки ми опинимось вдома. Ми сіли на дивані, і тут я все їй виклав - тепер вона теж знала. Вона схилила голову мені на плече, і прірва між нами зникла.

- Ти потрібна мені, - прошепотів я.

- Я тебе ніколи не покину, - відповіла вона.

Ми потелефонували близькому товаришеві, нейрохірургові з нашої лікарні, і попросили його мене оглянути.

Я отримав пластиковий браслет на руку, як у всіх пацієнтів, накинув на себе знайомий голубий лікарняний халат, пройшов повз медсестер, кожну з яких знав на ім'я, і нарешті опинився в кабінеті - тому самому, де бачив сотні пацієнтів за ці роки. Тут, у цьому кабінеті, я сідав поруч із хворими і розповідав про термінальні діагнози та складні операції; тут я вітав пацієнтів з одужанням і був свідком їхнього щастя, їхнього повернення до життя; тут я говорив людям про смерть. Тут я сидів у кріслах, мив руки під краном, писав на дошці інструкції, вносив зміни у розклад. І навіть, бувало, в моменти остаточного виснаження міг лягти на ліжко та заснути. Тепер я лежав тут і не спав.

Молода медсестра, якої я раніше не зустрічав, зазирнула в кабінет:

- Лікар скоро буде.

І на цих словах майбутнє, яке я собі намріяв і яке невдовзі мало справдитися, мета, вінець моїх багаторічних прагнень, - усе враз обірвалося.

Розділ I

Добрий початок

Рука Господня була на мені, і вивів мене Господь у дусі й поклав мене серед долини; долина ж та була повна костей.

2 Обвів він мене навкруги них, і ось було їх дуже багато по долині, і всі вони були пресухі.

3 І промовив до мене: «Сину чоловічий! Чи оживуть ці кості?»

Езекиїл 37: 1-3[1 - Переклад Івана Хоменка. (Тут і далі прим. пер., якщо не зазначено інше.)]

Тепер я твердо знав, що мені більше ніколи не бути лікарем. Я лежав на сонечку, на пустинному узвишші просто біля нашого дому, і відпочивав. Мій дядько-лікар, як і більшість родичів, цікавився, що я збираюся робити

далі, оскільки зрозуміло, що я зійшов з торованого шляху, і вранці спитав мене про це. Питання повисло в повітрі. Якби хтось хотів змусити мене відповісти, я, мабуть, сказав би, що хочу писати. Але, правду кажучи, у той час думки про будь-яку цілеспрямовану діяльність здавалися безглуздими. Я покидав на кілька тижнів це миле містечко в Аризоні і був готовий спинатися вгору кар'єрною драбиною не більше, ніж електрон, що розігнався до другої космічної швидкості і вирвався в дивний, іскристий Всесвіт.

Я лежав у пилюці, купався в промінні сонця і спогадів та відчував, як стискається раптом це місто за п'ятнадцять тисяч шістсот миль від шойно обіцяного мені помешкання в гуртожитку при Стенфордському коледжі - від всього обіцяного...

Я пізнав медицину спершу через відсутність - через відсутність в дитинстві батька, який ішов на роботу вдосвіта і повертався затемна, і його чекала лише розігріта вечерея. Коли мені було десять років, мій тато переїхав з нами, трьома синами - п'ятнадцяти, десяти і восьми років - з Бронксвілла у штаті Нью-Йорк до містечка Кінгман в Аризоні, у пустельну долину, оточену двома гірськими хребтами, відому хіба що тим, що там можна було запастися пальним у далекій дорозі. Батька покликано туди сонце і нижча вартість життя - інакше як він міг би забезпечити кожному із синів омріяний коледж? - а ще можливість заснувати тут приватну кардіологічну практику. Його непохитна відданість своїм пацієнтам невдовзі зробила його шанованим членом місцевої спільноти. Нам випадало його бачити пізно ввечері або у вихідні, і він був наче жива амальгама: ніжна любов поєднувалася із суворими вимогами, обійми й поцілунки - з жорсткими повчаннями:

- Найкращим стати дуже просто: знаходиш того, хто зараз найкращий, і здобуваєш на один бал більше, ніж він.

Тато досяг внутрішнього компромісу у своїх поглядах на батьківство: він вважав, що воно може існувати у формі екстракту, коли короткі, насичені і щирі, незабутні зустрічі цілком надолужують... усе, що постійно роблять інші батьки. Але я знав: така ціна лікарського фаху, і вона видавалася мені занадто високою.

Зі свого місця на плато я бачив наш дім, відразу за межею міста, біля підношви гори Сербат, посеред рудої кам'янистої пустелі, поцяткованої москітовими деревами (прозопісом), перекотиполем і кактусами. Тут зненацька зривалися невеличкі смерчі, застинали виднокіл і так само раптово зникали. Простір розширювався і знову збігався. Двое наших псів, Макс і Ніп, ніколи не стомлювались від свободи. Щодня вони пускалися в мандри і приносили із собою щораз нові скарби пустелі: оленячу ногу, недогризений кавалок зайця про запас, вибілений сонцем череп коня, щелепу койота.

Ми з друзями теж любили свободу і по обіді часто вибиралися в пустелю на прогулянки, розвідки, пошуки викопних решток і рідкісних тут річкових русел. Мені, мешканцю зеленого передмістя на північному сході, де головна вулиця з крамничкою солодощів була обсаджена деревами, дика вітряна пустеля здавалася незвіданою і знадливою. Мені було десять років, коли я вперше вирушив в пустелю сам-один і натрапив на стару іригаційну решітку. Я відірвав її від землі, підніс вище - і там, на відстані кількох сантиметрів від свого обличчя побачив три білі шовковисті сітки-павутини, і по кожній з них сунуло на мене на тонких довгих лапах чорне блискуче бульбасте тільце з моторошним криваво-червоним візерунком у формі клеписидри. Біля кожного павука пульсував білий кокон і дихав невідворотністю народження безлічі нових павучків-каракуртів. Жах охопив мене. Я миттю поклав решітку на місце і відсахнувся. Мій жах поєднав у

собі кілька речей: загальновизнаний факт («Немає нічого більш смертельного, ніж укус каракурта»), ту моторошну позу, той чорний блиск, ту червону клепсиду. Після того ще багато років мені снилися кошмари.

Узагалі пустеля відкривала нам справжній пантеон страхіть: тарантули, павуки-вовки, павуки-самітники, усілякі скорпіони, стоноги, гримучі змії, їхні родичі гримучники. Проте ми жили мирно і навіть почувались комфортно поряд із цими істотами. Коли ми з друзями знаходили нору павука-вовка, то для забави скидали туди мурашу і стежили за тим, як мураха, панічно намагаючись втекти, зачіпає шовковисті павутинки, що ведуть в темряву павучої нори, і вичікували той трагічний момент, коли павук вискочить і вхопить бідну мурашу своїми щелепами. Словосполучення «загальновизнані факти» стало моїм терміном для селян на пояснення своїх міських фантазій і легенд. У ту пору загальновідомі факти поширювали свою чарівну владу на всю пустелю і всіх її мешканців, перетворюючи, скажімо, ящірку жилацьке на справжнє страхіття, не менш моторошне, ніж Медуза Горгона. Тільки проживши в пустелі певний час, ми зрозуміли, що деякі з цих фактів – як, наприклад, існування рогатого зайця – навмисне хтось придумав, щоб морочити містян і розважати місцевих. Одного разу я цілу годину розповідав групі студентів з Берліна, що, слово честі, існує особливий підвид койота, який живе в кактусі і може стрибати на десять метрів, нападаючи на свою здобич (так само, зрештою, як ці простодушні німці). Однак ніхто не міг претендувати на істину серед цих сипучих пісків; на кожен такий факт, що здавався підозрілим, знаходився інший, достовірний і правдивий. Наприклад, цілком слушним видається завжди перевіряти, чи нема у взутті скорпіонів.

Мені було шістнадцять, коли я мав відвезти до школи свого молодшого брата, Дживана. Одного ранку я, як завжди, запізнювався, а Дживан нетерпляче чекав мене і волав, що він не хоче знову спізнитися через мене, то, може, я б таки поквапився, будь ласка, чорт забирай; і ось я стрімголов біжу вниз по сходах, з розгону штовхаю двері – і ледве не наступаю на величезну двометрову гримучу змію, яка собі там дрімала. Тут зринув ще один загальновідомий факт: якщо вбити гримучу змію на порозі свого дому, її пара і нащадки прийдуть на це місце і влаштують там собі гніздо, шукаючи помсти, як мати Гренделя. Тож ми з Дживаном кинули жереб: кому пощастило, мав узяти лопату, кому не пощастило – пару грубих садових рукавиць і наволочку. Мені не пощастило, мені випало в трагікомічному танці ловити змію в наволочку. І ми таки впіймали її. А потім я, як олімпійський метальник молота, закинув її якнайдалі в пустелю з наміром повернутися згодом за наволочкою, щоб не отримати прочухана від мами.

З усіх таємниць нашого дитинства найбільшою була не та, чому наш тато вирішив переїхати з родиною до Кінгмана, містечка посеред аризонської пустелі, де ми і вирости, – а про те, як він зумів схилити нашу маму до такого кроку. Колись вони, закохані, втікали мало не через весь світ, з південної Індії до Нью-Йорка (тато був християнином, мама сповідувала індуїзм, їхній шлюб викликав осуд обох родин і супроводжувався родинними конфліктами – наприклад, мамина мама ніколи не визнавала мого імені і називала мене натомість Садхіром). Потім вони переїхали до Аризони, де мама жила в постійному, непереборному, смертельному страху перед зміями. Навіть найменший, найсимпатичніший, найбезневинніший червоний полоз незмінно викликав у неї панічну реакцію – мама з криком втікала додому, замикала двері і озброювалась чим-небудь важким і переконливим: граблями, сікачем або сокирою.

Змії були постійним джерелом неспокою, але найбільше все-таки маму тривожило майбутнє її дітей. Незадовго до нашого переїзду мій старший брат Суман саме закінчував середню школу в окрузі Вестчестер з

перспективою продовжити навчання в котромусь з елітних коледжів. Невдовзі після нашого переїзду до Кінгмана він став студентом Стенфорда і покинув рідний дім. А ми тим часом зрозуміли, що Кінгман – це вам не Вестчестер. Мама дослідила стан справ у системі державної освіти округу Могаве (до якого тепер ми належали) і засмутилась. За даними останнього перепису Кінгман був визнаний найменш освіченим регіоном Америки. Відсоток відсіву учнів середньої школи становив приблизно 30 %. Одиниці продовжували навчання в коледжах, і жоден з тутешніх випускників не вчився в Гарварді, що був мірилом досконалості для мого батька. У пошуках виходу мама обдзвонила всіх своїх друзів і родичів з багатих передмість східного узбережжя: дехто широко співчував, а дехто радів, що їхнім дітям більше не доведеться конкурувати з нащадками Каланіті, раптово позбавленими доброї освіти.

Ночами мама зривалася на плач, коли лишалася сама в своєму ліжку. Вона страшенно переймалася тим, що убога шкільна освіта може зламати життя її дітям, тож зуміла десь роздобути рекомендований список літератури для вступників до коледжів. Мама в Індії вчилася на лікаря, але в двадцять три роки вийшла заміж, народила трое дітей і далі вже ростила і виховувала їх у чужій країні, тож сама встигла прочитати небагато книжок з того списку. Натомість вона зробила все, щоб її діти не були обділені. Завдяки їй я в десять років прочитав «1984»; зізнаюся, мене, ще малого, шокували сексуальні сцени, проте водночас читання прищепило мені глибоку любов і увагу до мови.

Нескінченний потік книжок і письменників супроводжував нас із мамою на шляху методичного опрацювання цього списку: «Граф Монте-Кристо», Едгар Аллан По, «Робінзон Крузо», «Айвенго», Гоголь, «Останній з могікан», Діккенс, Марк Твен, Джейн Остін, «Біллі Бадд»... У віці дванадцяти років я вже сам шукав собі, що почитати, і мій брат Суман надсилав мені твори з програми коледжу: «Державець» Макіавеллі, «Дон Кіхот», «Кандід», «Смерть Артура», Генрі Торо, Сартр, Камю. Деякі книжки і автори справили більше враження, деякі менше. Скажімо, роман «Прекрасний новий світ» заклав у моїй свідомості початки філософії моралі (філософської етики) і став темою мого есею при вступі до коледжу; у ньому я обгрунтував думку про те, що сенс життя полягає не в щасті. Гамлет тисячу разів згадувався мені під час звичайних пубертатних криз. «До сором'язливої коханої» та інші романтичні поезії провели мене і моїх друзів через безліч кумедних пригод у старших класах – ми часто скрадалися ночами, щоб, наприклад, заспівати пісню з кінофільму «Американський піріг» під вікном капітанші команди вболівальниць (її тато був пастором і тому, вважали ми, ризик пострілу у відповідь – мінімальний). Одного разу я попався, вертаючись після такої опівнічної ескапади, і моя стривожена мама влаштувала мені прискіпливий допит стосовно наркотичних засобів, поширених серед підлітків, навіть не здогадуючись, що найпотужніший в житті наркотичний засіб я отримав від неї і це був томик романтичних поезій, який вона дала мені тиждень тому. Книжки були моїми найближчими друзями і водночас творили систему досконалої оптики, що подарувала мені новий погляд на світ.

Шукаючи способу забезпечити своїм дітям освіту, мама возила нас за понад сто миль на північ, до найближчого великого міста Лас-Вегаса, де ми могли отримати необхідні сертифікати про проходження тестів: PSAT, SAT, ACT. Мама також увійшла до шкільної ради, згуртувала вчителів і домоглася запровадження в нашій школі програми попереднього зарахування до вишів і внесення її до навчального плану. Це феноменальна жінка: вона самотужки взялася за реформування системи шкільної освіти в Кінгмані – і це їй вдалось! У старших класах з'явилося відчуття, що ті два гірські хребти, які завжди облягали наше місто, раптом перестали обмежувати обрій – обрій відсунувся далі, за гори.

Лео, мій друг, старший від мене на рік, один з найкращих випускників, дитина з дуже бідної родини, отримав таку рекомендацію від керівництва школи: «Ти розумний – можеш іти до війська».

Розповідаючи згодом про це, він сказав мені:

– До біса! Якщо ти вступаєш в Гарвард, Єль або Стенфорд, то я теж!

І я не знаю, коли радів більше: чи тоді, коли сам вступив до Стенфорда, чи тоді, коли Лео вступив до Єлю.

Літо минуло, і оскільки в Стенфорді заняття починались на місяць пізніше, ніж в інших навчальних закладах, то всі мої друзі роз'їхались і залишили мене самого. Переважно вдень я виходив в пустелю і дрімив собі, думав, поки моя подруга Абігайл не закінчувала зміну в єдиній на весь Кінгман кав'ярні. Через пустелю пролягав найкоротший шлях, через гори і вниз до міста, і йти пішки цим шляхом було приємніше, ніж їхати. Абігайл було двадцять років, вона навчалася у Скріппс-коледжі і, не бажаючи залазити в борги, взяла академвідпустку, щоб заробити кошти на навчання. Мене вражала її практичність, відчуття, ніби вона посвячена в ті таємниці, які відкриваються лише в коледжі – вона вчилася на психології, уявіть! – і ми часто зустрічались з нею після роботи. Вона була для мене провісницею sub rosa, великої таємниці, нового світу, який чекає на мене ось-ось, за кілька тижнів. Одного разу під час такої пообідньої дрімоти я прокинувся, подивився вгору і побачив, як наді мною кружляють грифи-падальники, помилково сприймаючи мене за здобич. Годинник показував майже третю. Я очевидно запізнювався. Тож підхопився, обтрусив джинси і побіг через пустелю, аж поки пісок не поступився місцем бруківці і не з'явилися перші будівлі, тоді я завернув за ріг і побачив Абігайл з мітлою в руці – вона саме замітала підлогу в кав'ярні.

– Я вже помила кавоварку – лате з льодом тобі сьогодні не світить, – заявила вона.

Було вже замечено, ми разом зайшли до кав'ярні. Абігайл підійшла до каси, дістала книжку, яку ховала там, і кинула мені.

– Ось, тримай! – сказала. – Почитай це. Ти вічно читаєш таке високомистецьке лайно – то чому б не спробувати разочок щось низькопробненьке, для різноманітності?

Це був роман Джеремі Левіна «Диявол: психотерапія і лікування його нещасливим доктором Кесслером, Д.С.П.С.» на п'ятсот сторінок. Я взяв його додому і прочитав за день. Це не була висока література. Може, це мало бути суто розважальне читиво – але ж ні! Натомість цей твір спонукав мене припустити, що розум – просто функція мозку, і це відкриття вразило мене з небувалою силою, воно паралізувало все моє наївне розуміння і сприйняття світу. Я вірив, що це правда – бо чим інакше зайнятий наш мозок? Хоч ми, люди, й наділені вільною волею, проте насамперед ми біологічні організми, і наш мозок – звичайний орган, на який поширюються закони фізики. Література – це капітал для людського мислення, а мозок – це пристрій, який уможлиблює застосування цього капіталу. Це було щось неймовірне! Того вечора у себе в кімнаті я відкрив свій червоний стенфордський каталог з переліком навчальних курсів, десятки разів перечитаний, з моїми підкресленнями маркером, і на додачу до раніше вибраних курсів з літератури почав шукати щось серед дисциплін, дотичних до біології та неврології.

Минуло кілька років, я ще не мав чіткого уявлення про своє професійне майбутнє, хоча вже був за крок до отримання ступенів з англійської літератури та біології людини. Мною рухало не так прагнення чогось досягти, як необхідність відповісти собі на надважливе питання: у чому сенс людського життя? Я й далі відчував, що література – найкраща інвестиція в розвиток розуму (мислення), тоді як неврологія розкриває найтонші закони роботи мозку. І мислення, відповідно до цієї сумнівної концепції, видавалося невіддільним від людських стосунків і моральних цінностей. «Пустельна земля» Еліота глибоко резонувала з моїми думками, розповідаючи про безсенсовність, самотність, про відчайдушні пошуки спорідненої душі. Я зауважив, що метафори Еліота просочилися в моє мовлення. Були й інші автори, особливо близькі мені. Набоков з розумінням того, що надмірне власне страждання може зробити нас нечутливими до страждання інших. Конрад з його рафінованим відчуттям, що брак порозуміння між людьми може так глибоко і непоправно вплинути на їхнє життя. Література ж не лише висвітлює чужий досвід – я вважав, що вона постачає найбагатший матеріал для моральних рефлексій. Мої епізодичні наскоки в царину формальної етики і аналітичної філософії були цілком безплідні, їм не вистачало безладності й обтяжливості справжнього людського життя.

Протягом всього навчання в коледжі моє аскетичне, ретельне вивчення людського мислення вступало в конфлікт з моїм природним бажанням будувати і зміцнювати людські стосунки, які, власне, і формують мислення. І якщо неосмислене життя не варте життя, то чи непрожите життя варте осмислення? Після першого курсу в нас була літня практика, і я вирішив піти або стажистом в Центр наукових досліджень Єркса (Атланта), або ж помічником кухаря в табір сімейного відпочинку для випускників Стенфорда «Сьєрра» на незайманих берегах озера Фоллен-Ліф, що прилягають до дивовижних пустельних ландшафтів Національного заповідника Ельдорадо. Те, що я прочитав про цей табір, обіцяло мені найкраще літо в житті. Я здивувався і зрадив, коли дізнався, що мою заявку прийняли. Разом з тим я щойно відкрив для себе, що макам властиві елементарні форми культури, і я охоче побував би в Єрксі, щоб дослідити природне походження свідомості. Іншими словами, я міг або вивчати сенси, або випробовувати їх самотужки.

Після тривалих, аж до останнього, роздумів я все-таки обрав табір. І зазирнув в кабінет до куратора з біологічного факультету, щоб сказати йому про своє рішення. Коли я зайшов, він сидів за столом, з головою занурений в журнал, як завжди. Це був тихий, увічливий чоловік із втомленими очима, але коли я сказав йому, куди іду на практику, він раптом змінився до невпізнання: його очі широко розплющились, обличчя почервоніло, слина бризкала з рота.

– Що? – вигукнув він. – То ким ви, зрештою, збираєтесь стати: вченим чи... кухарем?...

Але термін прийому заявок уже закінчився, змінювати щось було пізно, і на гірській дорозі до табору, що обвівалася всіма вітрами, я все ще сумнівався в своєму виборі. Однак мої сумніви тривали недовго. Табір не відступив від своїх обіцянок, не порушив моїх сподівань, це була справжня ідилія: краса озер, гір, людей; багатство вражень, спілкування, стосунків. Місячні ночі, такі ясні, що можна було мандрувати околицями пішки без ліхтарика. Ми могли вирушити в похід о другій ночі й піднятися на найближчу вершину, гору Таллас, якраз вдосвіта, а тим часом внизу, під нами, в широких і тихих озерах красувалася ясна зоряна ніч. На піку, на висоті майже три тисячі метрів ми тулились одне до одного в спальних мішках під холодним поривчастим вітром і пили каву, яку хтось турботливий здогадався взяти з собою. Так ми сиділи, дивилися на небо, аж поки дочекалися найпершого натяку на сонце, того найтоншого проблиску майбутньої блакиті, який дедалі ширше розпливається зі сходу, поволі

змиваючи зірки. І ранкове небо розпросторилось увись і вшир, доки сягали ті перші промені сонця. Ранні мешканці околиць вже снували дорогою до південного озера Тахо. Але досить було повернути голову назад, щоб побачити, як вранішня блакить неба гусне, темніє на півдорозі до заходу, далі перетворюється на нічну чорноту, яка сяє зорями, і повний місяць дивиться на тебе. На сході ясний день сяє на повну силу; на заході повновладно панувала ніч. Жоден філософ не в змозі передати піднесення краще, ніж ця мить, коли стоїш у височині, поміж ніччю і днем. Це ніби власне той момент, коли Бог сказав: «Хай буде світло!» І ти мимоволі відчуваєш крихкість і крихітність своєї істоти порівняно з величию цієї гори, землі, всесвіту, але водночас ти чітко відчуваєш себе самого, свої неповні два метри, що вивисуються над схилом, тим самим підтверджуючи твою присутність на тлі цієї величі.

Це літо в таборі «Сьерра», можливо, не відрізнялося від літа в якомусь іншому таборі, але я був там – і кожен мій день був переповнений враженнями, і спілкування з кожною людиною наповнювало життя сенсом. Бувало, що ми компанією до глибокої ночі сиділи за столом в ідальні разом із заступником директора табору Мо, нашим стенфордським куратором, цмулили віскі, обговорювали головні положення його дисертації, літературу та інші речі, надзвичайно важливі в юності. Через рік він повернувся до дисертації, а згодом надіслав мені своє перше опубліковане оповідання, нав'язне подіями і враженнями нашого спільного літа:

«Тепер я нарешті знаю, чого хочу. Я хочу, щоб мої найближчі розклали багаття... щоб тіло мое перетворилося на попіл і змішалось з піском. Щоб мої зуби й кістки загубилися серед трав... Я не вірю ні в мудрість дитячу, ані в мудрість старечу. Але є такий час, такий гострий період, коли реалії життя переіснують весь накопичений досвід. І ніколи в житті ми не буваємо мудрішими, ніж власне в такі моменти».

Після табору я повернувся іншою людиною і вже не гаюв нагоди подуріти. Життя було наповнене й щедre, і наступні два роки я розкошував, шукаючи глибшого розуміння сутності мислення. Я вивчав літературу і філософію, щоб збагнути, у чому сенс життя, вивчав нейробіологію і працював у лабораторії ФМРТ, щоб довідатись, як мозок викликає в організмі здатність шукати сенсу в житті і в світі, і тим часом збагачував своє спілкування з найближчими друзями завдяки розмаїтим спільним витівкам. То ми приходили до студентської ідальні перебрані на монголів, то організовували фіктивне товариство, яке щотижня влаштовувало фіктивні події; то позували на тлі Букінгемського палацу в костюмі горили, то вдирались до церкви опівночі, лягали горілиць і слухали відлуння наших голосів в апсиді, то ще щось... (А потім я дізнався, що Вірджинія Вулф одного разу сіла на корабель в подібній абіссинській принцеси, і всі сприйняли її як принцесу, і це протверезило мене, відтак припинились і наші молодечі пустощі.)

На наступному курсі, під час вивчення дисципліни «неврологія і етика» – однієї з останніх в курсі нейробіології – ми відвідали притулок для людей з важкими ушкодженнями мозку. Ми зайшли в приймальню, і відразу нашу увагу привернув чийсь невтішний плач. Наша керівниця, привітна тридцятирічна жінка, саме знайомилася з групою, але я шукав поглядом джерело плачу. Позаду рецепції я побачив великий телевізор, що транслював якусь мильну оперу – без звуку. На екрані синьоока брюнетка з бездоганною зачіскою зверталася до когось невидимого, здригаючись від надміру почуттів. Аж ось камера від'їхала – і в кадрі з'явився чоловік з потужною щелепою та, поза сумнівом, хрипкуватим голосом – її коханець – і пристрасно обійняв її. Розлігся тужливий стогін. Я підійшов ближче, зазирнув за рецепцію і побачив: там на синьому килимку перед телевізором сиділа молоденька дівчина, може, двадцятирічна, у простій набивній

квітчастій сукні; дівчина притискала кулачки до очей, несамовито розгойдувалась туди-сюди і ридала, ридала. Придивившись, я помітив у неї на голові ззаду, ближче до потилиці, велику бліду залисину.

Я відступив назад, приєднався до групи, і ми пішли оглянути притулок. У розмові з керівничкою я довідався, що багато тутешніх пацієнтів в ранньому дитинстві тонули і були врятовані. Я роззирнувся довкола і зауважив, що тут немає ніяких відвідувачів, крім нас. Це мене здивувало. І я спитав, чи це звичайна ситуація.

Керівничка пояснила, що спершу родичі приходять щодня, навіть двічі на день. Потім – через день. Потім – лише у вихідні. І так дедалі рідше й рідше, аж поки не обмежуються, скажімо, візитами на день народження і Різдва. Урешті більшість родин виїжджають кудись, якомога далі.

– І я не звинувачую їх – доглядати за цими дітьми досить важко, – сказала вона.

У мені закипала злість. Важко? Так, звісно, це важко, а відцуратися рідних дітей – виходить, легше? У одній кімнаті пацієнти майже нерухомо лежали на ліжках, розташованих під стінами рівними рядами, як у казармі. Я рушив вздовж одного ряду, поки не наштовхнувся поглядом на погляд дівчинки. Це була дівчинка-підліток, з темним скуйовдженим волоссям. Я зупинився і усміхнувся їй, намагаючись виявити якусь теплоту. Я взяв її за руку, рука була слабка. Але дівчинка заклекотіла горлом, подивилась мені в очі і всміхнулася.

– Бачите, вона всміхається, – сказав я працівниці притулку.

– Може бути, – відповіла та. – З ними часом складно сказати напевно.

Але я знав напевно: вона мені усміхалася.

Коли ми вже збирались повертатися в гуртожиток, я трохи затримався в кабінеті викладача. Він спитав:

– Як враження? Що скажеш?

І я у відповідь відверто поділився тим, що мене вразило: я не міг повірити, що батьки відцуралися цих бідних дітей; і одна дівчинка мені усміхнулася.

Викладач наш був справжнім ментором, він багато розмірковував і говорив про те, як пов'язані між собою наука та мораль. Я сподівався, що він погодиться зі мною.

– Так, – сказав він, – це добре. Я радий за тебе. Але іноді, знаєш, я думаю, що краще було б їм померти.

Я схопив свою сумку і пішов геть.

Але ж вона справді всміхалась, хіба ні?

Тільки згодом я зрозумів, що ця ознайомча поїздка додала новий аспект до мого розуміння того факту, що мозок зумовлює нашу здатність формувати стосунки і наповнювати сенсом життя. Але іноді це не спрацьовує.

Невідворотно наближався випуск, а я мав гнітюче почуття чогось незавершеного, недоробленого, недовченого, що вже ніяк не встигну

надолужити. Я подав документи на магістерську програму з англійської літератури в Стенфорді, і мене прийняли. Я обрав літературу, щоб упритул розгледіти мову як мало не надприродну силу, що існує між людьми завдяки мозкові, який ховається під шкаралупкою черепа, сантиметр завтовшки, і проявляється в спілкуванні. Слово має якесь значення лише між людьми, і сенс життя, його цінності актуалізуються лише у міжособистісній взаємодії, яку ми формуємо. Отже, маємо комунікативний аспект людини – тобто «людську комунікативність» – як основу здобуття нових сенсів. Проте, так чи інакше, ця властивість, притаманна нашому мозкові та іншим органам залежно від їхніх власних фізіологічних імперативів, відносно легко піддається занепаду і руйнуванню. Мусить бути спосіб, думав я, завдяки якому мова життя як досвіду – пристрасті, голоду, любові – розкриває деякі зв'язки; проте решту – мову нейронів, травного тракту і серцевих скорочень – ніяк не вдається розгадати.

У Стенфорді я мав щастя вчитися у Річарда Рорті – можливо, найвидатнішого з філософів сьогодення, і з його легкої руки став розглядати кожну дисципліну як творення словника, тезаурусу, як набір інструментів для розуміння людського життя в певний спосіб. Кожний видатний літературний твір пропонує свій особливий набір інструментів і спонукає читача використовувати свій тезаурус. У своїй науковій праці я використав твори Волта Вітмена, поета, який жив понад століття тому і переймався тими самими питаннями, що турбують зараз мене. Вітмен хотів знайти спосіб збагнути й описати те, що він назвав «фізіологічно-духовною людиною».

Завершуючи роботу над дисертацією, я міг лише підсумувати, що Вітменові пощастило не більше, ніж решті, у його спробах творення цілісного «фізіологічно-духовного» тезаурусу, але принаймні способи, які він використав, хоч і намарне, я постарався висвітлити. Крім того, я дедалі більше переконувався, що мій запал до літературознавства згасає мірою того, як розкривається властива йому надмірна політична заангажованість і недостатня науковість, що мене не влаштовує. Один з моїх наукових керівників зауважив, що мені нелегко буде знайти однодумців у літературно-науковому світі, оскільки більшість англійських науковців зі ступенем доктора філософії в моїй галузі реагують на науку – цитую – «Як мавпи на вогонь: з неприхованим жахом». Я не знав, що мені далі робити. Моя дисертація на тему «Волт Вітмен і медикалізація особи» отримала схвальні відгуки, але, попри те, залишалася в науковому сенсі недостатньо однозначною, оскільки однаковою мірою висвітлювала як історію психіатрії й неврології, так і літературознавчу проблематику. Це не цілком влаштовувало факультет англійської філології. Отже, я не цілком влаштовував цей факультет.

Дехто з моїх найближчих друзів по коледжу переїхав до Нью-Йорка, щоб далі займатися мистецтвом – зокрема театром, – інші присвятили себе журналістиці й телебаченню, і я невдовзі теж вирішив почати все спочатку. Але мене ніяк не відпускало питання: де є той пункт, у якому біологія, етика, література й філософія перетинаються?

Одного разу я йшов додому пішки після футбольного матчу, повівав осінній вітерець, і я дав волю своїм думкам. Голос Августина в саду наказував: «Бери й читай!», але мій внутрішній голос велів протилежне: «Відкинь книжки і берися за медицину». І раптом це здалося очевидним. Попри те (чи, можливо, власне завдяки тому) що мій батько, мій дядько і мій старший брат – усі були лікарями, я ніколи не розглядав медицину як справу свого життя. Але хіба сам Вітмен не писав, що тільки лікар може по-справжньому зрозуміти «фізіологічно-духовну людину»?

Тож наступного дня я звернувся за консультацією на підготовчі медичні курси, щоб з'ясувати для себе план дій. Виявилось, що підготовка до вступу на медицину займе близько року інтенсивного навчання, плюс ще

півтора року на розгляд заяви. Це означало, що мої добрі друзі поїдуть до Нью-Йорка без мене. Це означало, що мені доведеться відкласти літературу. Але це давало мені шанс знайти відповіді, яких я не знаходив у книжках, віднайти інший різновид натхнення, виробити належне ставлення до страждання, ретельно дослідити питання про те, що надає сенсу людському життю, навіть перед лицем смерті й розпаду.

Я взявся до навчання, особливо налягаючи на хімію та фізику. Не хотів іти на роботу, хай і з неповною зайнятістю, оскільки це сповільнило б мою освіту, але не мав коштів на оплату помешкання в Пало-Альто; мусив знайти якийсь вихід – і знайшов відчинене вікно в порожньому гуртожитку, і заліз туди. Кілька тижнів я там жив, ховаючись, аж поки мене не викрила доглядачка – як виявилось, моя добра знайома. Вона дала мені ключ від кімнати і кілька корисних порад на додачу – зокрема, сказала, коли закінчуються табори у дівчат-вболівальниць. Я аж ніяк не хотів, щоб мене спіймали в дівочому гуртожитку і оголосили сексуальним злочинцем, тому заздалегідь до згаданої дати спакував намет, кілька книжок, необхідні харчі і вирушив на Тахо – до кращих часів.

Термін розгляду заяв на медичному факультеті становить півтора роки, отже, коли я закінчив підготовчі курси, то мав перед собою цілий вільний рік. Деякі викладачі порадили мені все-таки здобути ступінь в галузі історії й філософії науки та медицини, перш ніж остаточно покинути гуманітарну сферу. Тому я подався і вступив на програму історії й філософії науки (HPS) в Кембриджі. Тож наступний рік я провів в аудиторіях сільської Англії, де спіймав себе на тому, як сам став все частіше стверджувати, що безпосередній досвід життя і смерті має важливий вплив на формування твердих етичних переконань щодо цих явищ. Там же я почав відчувати слова як щось невагоме, як подих, який їх виносить. Отже, я зробив крок назад і побачив, що все це підтверджує мій висновок: мені потрібен безпосередній життєвий досвід. І лише практична медицина могла дати нагоду ретельно досліджувати філософію біології. Етична теорія нічого не варта порівняно з етичною практикою. Я закінчив навчання і попрямував назад в Штати. На мене чекав медичний факультет Єльського університету.

Кажуть, що, коли вперше робиш розтин мертвої людини, то це ніби чудно і ніяково. Насправді, як не дивно, нічого такого нема, відчуття нормальні. Яскраве освітлення, столи з нержавіючої сталі, викладач з краваткою – усе це створює атмосферу поваги й доречності. Проте отой перший розтин вздовж спини, від потилиці до попереку, неможливо забути. Скальпель настільки гострий, що наче не ріже шкіру, а розкриває її і відкриває очам приховані й заборонені м'язи; попри всю підготовку це захоплює тебе зненацька, присоромленого і зворушеного. Анатомічний розтин завжди був медичним ритуалом, випробуванням і посяганням на святе та супроводжувався масою суперечливих почуттів: від відрази, хвилювання, нудоти, розчарування і навіть благоговіння (трепету) – до поступового збайдужіння і ставлення як до звичайної навчальної справи. У анатомці все балансує між пафосом і цинізмом: ось ти порушуєш основоположні табу людської спільноти, – і тут же формальдегід, потужний стимулятор апетиту, пробуджує в тобі нестримне прагнення з'їсти бурито. Нарешті, коли ти на закінчення практичного завдання робиш розтин серединного нерва, розпилюєш навпіл таз, відкриваєш серце, цинізм перемагає: твоє святотатство наче переносить тебе в шкільні роки, до товариства зануд, блазнів і вискочнів. Анатомічний розтин для більшості означає перетворення скромного, шанобливого студента на черствого, зарозумілого лікаря.

Усвідомлення величезної моральної місії медицини стало для мене в перші роки навчання важким тягарем. Першого ж дня, перед тим як потрапити на

розтин, ми мали практичне заняття з СЛР (серцево-легенева реанімація, штучне дихання і непрямий масаж серця), де мені довелося робити це другий раз в житті. Перший раз, іще в коледжі, це було несерйозно і скидалося на фарс, усі сміялись: моторошне відео і безногі пластикові манекени – що могло бути більш недоречним? Але тепер існувала ймовірність того, що нам доведеться насправді використовувати ці навички, намагаючись повернути людину до життя. Я вже кілька разів сильно штовхав долонею в потрібному місці грудної клітки маленьке пластикове дитя і не міг врятувати його, хоч і чув, паралельно з жартами моїх колег-студентів, наче справді ламаються ребра.

З трупами все навпаки. Манекен ти уявляєш людиною; людський труп ти уявляєш манекеном. Але з першого разу це просто неможливо. Коли я побачив тіло, призначене мені для розтину, синювате і набрякле, в ньому було стільки людського, його смерть була така справжня... І сама думка про те, що через чотири місяці я маю розпиляти голову цієї людини ножівкою, здавалася несусвітною.

Але на те існують викладачі анатомії. Вони дали нам добру пораду: перед розтином уважно подивитись на обличчя померлого, а потім накрити його: це значно полегшує роботу. Поки ми тяжко зітхали і розмірковували над серйозними речами, готуючись препарувати голову нашого мерця, хірург сперся на лікті перед його обличчям і почав свою розповідь. Указуючи на різні сліди і шрами на оголеному тулубі, він відтворював повний анамнез померлого. Ось цей шрам – від видалення пахової киля (грижі), а цей – від ендартеректомії сонної артерії, ось тут, бачите, подряпини від розчухування через свербіж, можливо, це була жовтяниця з високим рівнем білірубіну; причиною смерті, ймовірно, став рак підшлункової залози, хоча слідів від операції на тілі нема – рак вбив цього чоловіка надто швидко. Я слухав і ніяк не міг відвести погляду від ліктів, що кожную медичну гіпотезу, кожен термін супроводжували рухами і штурхали оту накриту голову. Я думав: прозопагнозія – це неврологічний розлад, при якому людина втрачає здатність бачити обличчя. Досить скоро ця хвороба спіткає мене – з ножівкою в руці.

Проте через кілька тижнів драматизм втрачається. Я зловив себе на тому, що в бесідах зі студентами-немедиками, розповідаючи історії з трупарні, вибираю щось гротескове, моторошне, абсурдне, ніби хочу тим самим їх заспокоїти, запевнити, що я залишаюсь нормальним, хоч і витрачаю по шість годин щотижня на розтин трупа. Часом я розповідаю про один випадок, коли я обернувся і побачив свою однокурсницю з розписаним кухлем в руці, вона стояла навшпиньки на стільчику, а я ніби в повітрі перелетів до неї і жваво засунув скальпель їй в хребет. Я розповідаю про цей випадок, бажаючи відсторонитися від нього, але все-таки моя причетність не викликає сумнівів. Зрештою, хіба не я так само гарячково препарував грудну клітку одному чоловікові парою гвинторізів? Навіть працюючи з мертвими, коли їхні обличчя закриті, їхні імена невідомі, ти все одно наражаєшся на прояви людського: коли, скажімо, при розтині шлунка знаходиш дві неперетравлені таблетки морфію, а це означає, що людина померла в муках, можливо, на самоті, ледве здолавши відкрити пляшечку з пігулками.

Звичайно, усі ці люди за життя добровільно заповіли свої тіла науці, і з огляду на це нещодавно змінилося формулювання щодо них. Отже, нам запропонували більше не називати тіла «трупами», а називати їх «донорами», зважаючи на офірність їхнього вчинку. Варто сказати, що негативні й неприємні моменти розтину в наш час, безумовно, зведені до мінімуму порівняно з похмурим минулим. (Сучасні студенти не мусять приносити на розтин добути власними силами тіла за допуск до навчання, як вони це робили в дев'ятнадцятому столітті. Сучасні медичні факультети більше не практикують перманентні екстумації на кладовищах, щоб

забезпечити студентів навчальним матеріалом – що, безперечно, незмірно краще, ніж убивства з тою ж високою метою, які, треба думати, були досить поширеними, оскільки з'явилося спеціальне слово на позначення цього явища – «burke» – і Оксфордський словник тлумачить його так: «убити таємно шляхом задушення, також з метою продажу тіла жертви для розтину».) Проте найбільш поінформовані особи – лікарі – майже ніколи не заповідають свої тіла. У такому разі, наскільки поінформовані донори? Як сказав колись один викладач анатомії: «Ти ж не розкриєш пацієнтові кривавих подробиць майбутньої операції, якщо є ризик, що через це він не дасть згоди на операцію».

Але, навіть якби наші донори були достатньо поінформовані, – що цілком можливо, попри твердження того викладача анатомії – найбільше мучить думка не про те, що на них чекає, не про розчленування. Найбільше муляє думка про свою маму, свого тата, своїх бабусь і дідусів, яких може потяти на шматки який-небудь двадцятидворічний студент-медик. Щоразу як я читав план розтину і бачив термін «медична пилка», я думав, що отепер мені точно доведеться блювати. Але насправді мене рідко нудило в анатомії, не нудило навіть тоді, коли я побачив на власні очі «медичну пилку» і переконався, що вона не що інше, як звичайна трохи іржава пилка з дерев'яною ручкою. Щоправда, було таке, що я ледве стримався від блювоти, але сталося це не в анатомії, а біля могили моєї бабусі в Нью-Йорку, яку ми відвідали з нагоди двадцятої річниці її смерті. Там, на могилі, я низько схилився і, ледь не плачучи, просив пробачення – ні, не в покійниці, а в її онуків. Одного разу трапилось так, що син вимагав повернення напівпрепарованого тіла його матері. Вона добровільно заповіла своє тіло, так, – але він не міг далі з цим жити. І я розумів його. І я вчинив би так само. (До речі, тіло матері йому віддали.)

У анатомічній лабораторії ми остаточно об'єктивували померлих, дослівно зводили їх до окремих органів, тканин, нервів і м'язів. Так, у перший день ти просто не в змозі знехтувати людськістю трупа. Але на той час, коли ти власноруч зняв шкіру з кінцівок, оголив м'язи, вийняв легені, розтяв серце, видалив частку печінки, – на той момент вже складно розпізнати людину в цій купі решток. Урешті анатомка стає не стільки переступом чи святотатством, скільки обставиною, здатною зіпсувати щасливі моменти, і усвідомлювати це неприємно. І в ті рідкісні хвилини, коли випадає нагода замислитись, усі ми подумки вибачаємось перед нашими мерцями – не тому, що відчуваємо провину, але тому, що не відчуваємо її.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=22979850&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

1

Переклад Івана Хоменка. (Тут і далі прим. пер., якщо не зазначено інше.)